

УДК 37(09)

ПАРУБОЧІ Й ДІВОЧІ ГРОМАДИ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН В ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Окольнича Т.В., к. пед. н., доцент,
доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

У статті на основі аналізу етнографічних досліджень ХІХ – поч. ХХ століття розглядаються особливості створення парубочих і дівочих громад у східних слов'ян. Автор висвітлює основні функції молодіжних громад, а саме: а) врегулювання стосунків сільської молоді з місцевою владою – волостю, старшиною; б) налагодження нормального життя в громаді, улагодження всіх конфліктів, що виникали між парубками й дівчатами та між молоддю; в) участь в організації урочистостей у громаді – святкувань, традиційних для громади свят. Звертається увага на особливості процесу прийняття до громади, що супроводжувався спеціальними обрядами – ініціаціями. Характеристика значення громадських соціальних інститутів у процесі виховання та соціалізації особистості дала змогу автору зробити висновок, що вони виробили ефективну систему форм, засобів, методів, прийомів народного виховання, які забезпечували збереження звичаєво-обрядової культури і сприяли формуванню етносу.

Ключові слова: народна педагогіка, етнографічні дослідження, парубочі та дівочі громади, ініціація, східні слов'яни.

В статье на основе анализа этнографических исследований ХІХ – нач. ХХ века рассматриваются особенности создания союзов парней и девушек восточных славян. Автор раскрывает основные функции молодежных союзов: а) урегулирование отношений сельской молодежи с местной властью; б) налаживание нормальной жизни в обществе, исчерпание всех конфликтов, что возникали между парнями и девушками и между молодежью; в) участие в организации праздников. Обращается внимание на особенности процесса вступления в союзы, которые сопровождались специальными обрядами – инициациями. Характеристика значения социальных институтов в процессе воспитания и социализации личности дала возможность автору сделать вывод, что восточные славяне выработали эффективную систему форм, способов, методов, приемов народного воспитания, которые обеспечивали сохранение культуры обычаев и способствовали формированию этноса.

Ключевые слова: народная педагогика, этнографические исследования, союзы парней и девушек, инициация, восточные славяне.

Okolnycha T.V. MALE AND FEMALE COMMUNITIES OF YOUTH OF THE EASTERN SLAVS IN THE ETHNOGRAPHIC STUDIES OF THE 19TH – BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

In the article, features of creation of male and female communities of Eastern Slavs have been considered on the basis of the analysis of ethnographic research of the 19th– beginning of the 20th century. The author has highlighted the main functions of youth communities, in particular: а) development relations between rural youth and local authorities: parish, elder; б) establishment of normal life in the community, resolving all conflicts that were arising between boys and girls, and among the youth; с) participation in the organization of celebrations in the community: celebration of traditional community holidays. Attention has been drawn to the peculiarities of the process of admission to the community, which was accompanied by special rituals, which are original initiations. Characteristics of the importance of community's social institutions in the process of education and socialization of the individual has allowed the author to conclude that they developed an effective system of forms, means, methods of folk education, which ensured the preservation of the custom-ritual culture and contributed to the formation of the ethnic group.

Key words: folk pedagogy, ethnographic research, male and female communities of youth, initiation, Eastern Slavs.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямів сучасної етнографії є вивчення національно-культурних і державницьких традицій українського народу. Особливий інтерес викликає українська народна педагогіка, яка лежить в основі національного виховання і є одним із дієвих етноформуєчих і етнозберігаючих чинників.

Здобутки педагогічної культури нашого народу є яскравим свідченням того, що українці завжди дбали про свій родовід, нагромадили в процесі багатовікової практики величезну кількість цінних психолого-педагогічних знань про дитину, систему засобів, спрямованих на формування підростаючого покоління.

Складний суспільно-культурний розвиток українського етносу впродовж багатьох

століть (бездержавність, денационалізація, уніфікація культури тощо) негативно позначився на формуванні етнічної самоідентифікації, аксіологічної системи, національного виховного ідеалу. Унаслідок цього була порушена природна еволюція народної традиційної культури та етнокультурних традицій.

Наукове осмислення етнопедагогіки як компонента національної культури та її взаємодії з іншими соціокультурними чинниками може слугувати ефективним джерелом національного самоусвідомлення українства й подолання кризових явищ у культурно-психологічній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну пізнавальну цінність у справі вивчення народної педагогіки мають праці українських етнографів кінця XIX – початку XX ст.: А. Малинки [7, с. 283], А. Онищука [10, с. 113], Д. Лепких [8], Й. Лепкого [9, с. 36–46], В. Кравченка [6], які містять багаті, чіткі й вичерпні описи родин і хрестин як складників родинної обрядовості.

Народження української етнографії дитинства започаткувала ґрунтовна праця «Діти в звичаях і віруваннях українського народу» [3, с. 26–106].

Її джерельну базу становлять матеріали, що характеризують розвиток дитини від народження до парубочого віку, а також передують появі дитини на світ [3, с. 26–106], зібрані на південній Київщині Марком Грушевським та опрацьовані Зеноном Кузелею.

На важливий аспект вивчення сімейного побуту українців на зламі XIX–XX ст. – залежність права подружжя та його дітей від інтересів держави й церкви – звертав увагу С. Дністрянський [4]. Велике значення для української етнопедагогіки, особливо в окресленні її методологічних засад, має фундаментальна двотомна праця «Украинский народ в его прошлом и настоящем», створена за участю таких видатних учених, як Ф. Вовк, М. Грушевський, М. Ковалевський, Ф. Корш, А. Кримський, М. Туган-Барановський, О. Шахматов та ін.

У плеяді українських учених-етнографів помітною є постать Н. Заглади, чиї дослідження базувались на багатолітніх спостереженнях авторки над народним вихованням у селянській родині на Поліссі. Її праця [5] є одним із перших в Україні досліджень з етнографії дитинства.

Вагоме значення для етнографії дитинства має праця Н. Гаврилюк [2]. Цінність роботи полягає в тому, що дослідниця прослідкувала й зафіксувала регіональні особливості родильної обрядовості як складника народної педагогіки.

Незважаючи на наявність багатьох робіт, присвячених висвітленню різноманітних аспектів народної педагогіки, питання узагальнення та систематизації народно-педагогічного досвіду східних слов'ян на основі етнографічних джерел не стали темою окремого наукового дослідження у вітчизняній історіографії.

Постановка завдання. Метою статті є характеристика функцій парубочих і дівочих громад праукраїнців та особливостей їхньої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним інститутом соціалізації молоді й регулювання міжстатевих відносин були молодіжні громади – традиційні об'єднання, що організовувались за статево-віковою ознакою й діяли на засадах етико-правових звичаїв і норм громадського життя. Склалися вони з неодруженої молоді – парубків і дівчат, котрі досягли шлюбного віку (або ж скоро мали його досягнути) й утворювали самостійні товариства – парубочі та дівочі громади, кожна з яких ділилась на старшу й молодшу.

Молодіжні громади виступали в ролі посередників між сім'єю та сільською громадськістю, що забезпечувало цілісність громади й безперервність передачі народно-педагогічного досвіду. Парубочі та дівочі громади мали усталену внутрішню організацію, виборних отаманів, правила поведінки, права, обов'язки й заняття.

У деяких районах України в керівництві громадами (як правило, парубочькими) брали активну участь старші чоловіки, які мали власних дітей і навіть онуків [1, с. 231]. Таким шляхом, за народно-педагогічними уявленнями, ефективніше засвоювалась звичаєво-правова система та формувались етнічні стереотипи поведінки.

Молодіжні громади виконували низку важливих функцій, зокрема їх соціально-побутова спрямованість включала такі основні напрями: а) врегулювання стосунків сільської молоді з місцевою владою: волостю, старшиною, поліцією, поміщиком (парубоцтво в цьому плані було свого роду виконавчим органом) [15, с. 492]; б) налагодження нормального життя в селі, улагодження всіх конфліктів, що виникали між парубками й дівчатами та між молоддю й іншими мешканцями села; в) участь в організації урочистостей у селі: церковних процесій, святкування храмового дня та інших традиційних для села свят тощо.

Відзначаючи важливі соціальні функції молодіжної громади, вилучимо серед них функцію підготовки молоді до сімейного життя, оскільки вона забезпечувала її визнання як повноправної верстви суспіль-

ства. Адже, згідно із звичаєвим правом, молодь отримувала громадське визнання лише після одруження. Молодіжна громада, власне, і була школою соціалізації молоді, інститутом її підготовки до сімейного життя.

Формування та діяльність молодіжних громад ґрунтувалися на засадах звичаєвого права. Соціально-звичаєва своєрідність становища неодруженої молоді полягала в порівняно невеликій відповідальності за стан справ у господарстві, сплаті податків, догляді за дітьми та непрацездатними в сім'ї. Це створювало об'єктивну основу її відносної свободи, форм дозвілля, вибору ціннісних пріоритетів.

Молодіжні громади мали перед сільською громадою певні обов'язки. Для парубочої громади найголовнішими з них були будувати гойдалку на Великдень, вирубувати хрест на Водохреща, «братство платити світло в церкві за свій рахунок, за що бере відповідну плату, а за виручені гроші купує оздобу до церкви, образи, вінці, фореньки, бразкачі» [12, арк. 33] тощо.

Обов'язками для дівочої громади, крім організації вечорниць і «вулиці», були такі: квітчати церкву перед великими святами, впорядковувати самітні могили на цвинтарі перед поминанням померлих, допомагати старим і немічним у селі, а подекуди доглядати немовлят (яких не було з ким залишити вдома) під час польових робіт [11, арк. 1].

Батьки іноді відкладали час вступу дітей до молодіжної громади. Приводом могла стати непокора батькам, у такому разі батько дозволяв парубочити молодшому сину й навіть дозволяв йому першому одружитися.

Такі випадки, однак, були нечастими, бо за дотриманням звичаєвих норм у сім'ї слідкував не лише господар, а й громадськість, зокрема сільська громада. У цьому реалізувався такий принцип народної педагогіки, як єдність виховання. Громадська думка, як правило, засуджувала всі порушення звичаєвого родинного права, в тому числі права на позачерговість до парубкування й дівування. Про того, хто це допускав, казали, що він «перебив свого брата», «підм'яв сестру», «потоптав старшого» [13, с. 165]. У деяких регіонах з метою закріплення правил першочерговості існував спеціальний соціально-віковий чин «старшого парубка» («старшої дівки») [14, с. 412].

З утвердженням егалітарних взаємин між старшими та молодшими братами й сестрами черговості одруження стали дотримуватись не так суворо, що було зумовлено передусім змінами соці-

ально-економічних умов життя. Розвиток товарно-грошових і капіталістичних відносин супроводжувався посиленням міграцій, деяким відпливом молоді з села. Це призводило до деформації статевовікової структури населення, зниження народжуваності, що, у свою чергу, викликало послаблення міжпоколінних зв'язків, соціального контролю та батьківського авторитету, а загалом традиційного укладу сім'ї.

Прийняття до громади супроводжувалося спеціальними обрядами, які є своєрідними ініціаціями.

Будь-яка ініціація, яка є класичним прикладом перехідних ритуалів, як відомо, структурно ділиться на три фази: 1) виділення індивіда з колективу; 2) порубіжний період; 3) реінкорпорація (включення заново) до колективу.

Перша фаза ініціації – відокремлення в окрему верству – в українському селі починалася, коли хлопцеві виповнювалося 6–8 років. Реалізація етнопедагогічної функції цієї фази відбувалась як підготовка до виконання певних видів роботи (прилучення до пастухування, ремесел і промислів тощо). Завершувалась перша фаза остаточним виділенням хлопця в підпарубки, який змінював види роботи й починав ходити на вулицю.

З виділенням хлопця в підпарубки наставала друга, головна, фаза парубочої ініціації, завданням якої було прийняття до парубочої громади. Виховна функція цієї фази реалізовувалася у сфері взаємовідносин статей. Юнак (14–15 років) уже не належав до дітей, але ще не був визнаний за парубка: така «порубіжність» і була причиною того, що ініціант зазнавав обов'язкових ритуальних насмішок, глузувань, а то й знущань.

У звичаях були представлені жартівливі елементи випробування парубка (зокрема його змушували кукурікати, «плавати в поросі», того, хто не вмів танцювати, хапали за волосся й підіймали вгору [11, арк. 10], сплячому хлопцеві, що залишався вперше на вечірках, насипали в чоботи попіл, наливали воду та «золили» там ганчірки, сонному вимашували обличчя сажею, пришивали до одягу картоплину тощо [11, арк. 12]). Названі глузування і знущання були метою їх символічного виділення із соціального світу й осмислювалися як їх ритуальна смерть.

Після обряду посвячення хлопець ставав парубком – членом парубочої громади, з якого знімалися обмеження й заборони лімінального періоду. Ритуальне переродження означало його розрив із попереднім станом, соціальним статусом та

оточенням. Для юнацьких ініціацій це було насамперед звільнення від впливу жіночого начала й утвердження чоловічого. Він отримував усі права дорослого чоловіка: брати участь у вирішенні справ колективу, палити тютюн, уживати спиртні напої, запускати вуса, залицятися до дівчат, ходити на вечорниці, дозвіл одружуватися тощо [6].

Обов'язковим складовим елементом ініціацій було екзаменування посвячуваних. Велике значення мала ритуально оформлена перевірка в юнаків знань, навичок і фізичної витривалості, необхідних селянину в його праці.

Однією з форм фізичного випробування були бійки між різними громадами. Тому при виборі отамана громади чи «берези» особливо важило, щоб той, кого обирають, був «здатний на бійку, розбишакуватий» [11, арк. 2]. Довівши громаді свою витривалість, силу й кмітливість, парубок здобував право перейти до рангу чоловіків і взяти шлюб.

Період парубоцтва закінчувався особливими ритуалами. Наприклад, у подільських селах і на Галичині важливим випробуванням була участь новачка у спільних роботах, зокрема косінні сіна толокою. Цей обряд називався фрицюванням, а «фрицем» (від польського *fruc* – новачок) – парубок, що його проходив. Новопосвячений косар усіма жителями села визнавався повноправним дорослим членом громади.

Названі обряди посвячення в косарі не пов'язувалися з парубочими громадами, але, як бачимо, вони є логічним завершенням ініціації юнаків у сільських громадах. Тому є підстави припускати, що такі або ж подібні звичаї завершували колись перебування молодих селян у парубочих громадах. Очевидно, ці обряди є завершальною ланкою парубочих ініціацій [8].

До дівочої громади приймали без особливих ритуалів і могоричу, але за умови, що дівчина вміє прясти, шити, вишивати й дотримується моральної поведінки. Часто такій обраниці давали право нести до села останній сніп після обжинків [3], що було виявом громадської поваги.

Дівчина при вступі до громади варила кашу, яку мали оцінити хлопці («торгувати кашею») [2, с. 198]. Той, хто найбільше пропонував грошей, розбивав горщика й віддавав гроші посвячуваній. Для дівчат також були властиві різні вияви ініціаційної «антиповедінки»: крадіжки харчів для вечорничих складок, висміювання фізичних вад і рис одне одного тощо.

У практиці молодіжних громад ініціації відігравали важливу педагогічну роль. Їх цінність насамперед полягає не стільки в

їх таємничості й інформативності, скільки в тому, що ці знання являють собою систему смислів і цінностей, які регулюють життя цієї соціальної групи та формують стереотипи етнічної поведінки на певному віковому етапі [1].

Ініціації були свідченням зростання соціального статусу молоді в ієрархічній соціально-віковій системі, що існувала в родині традиційного суспільства: визнання прав юнаків і дівчат на створення сім'ї, участь у сімейних радах, за певних умов у сільських сходах тощо.

Висновок з проведеного дослідження.

Характеристика значення громадських соціальних інститутів у процесі виховання та соціалізації особистості дає змогу зробити висновок, що східні слов'яни виробили ефективну систему форм, засобів, методів, прийомів народного виховання, які забезпечували збереження звичаєво-обрядової культури і сприяли формуванню етносу.

Інститут ініціації формував позитивну соціальну ідентичність і так підтримував цілісність громади.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балущок В. Обряди посвячення в Україні Українська родина: родинний і громадський побут / В. Балущок ; упорядник Л. Орел. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – С. 222–241.
2. Гаврилюк Н. Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев) / Н. Гаврилюк. – К. : Наукова думка, 1981. – 280 с.
3. Грушевський М. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу / М. Грушевський // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1907. – Т. 9. – 1907. – 144 с.
4. Дністрянський С. Опіки і карателі / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1905. – Т. 8. – 1905. – 104 с.
5. Желание трезвости, образования и заметка об обществах трезвости в Подольской епархии // Подольские епархиальные ведомости. – 1862. – № 13. – С. 415–419.
6. Кравченко В. Етнографічні матеріали. Зібрані Василем Кравченком : у 3 т. / В. Кравченко. – Житомир : Робітник, 1902–1907. – Т. I : Пісні, хрестини та весілля. – 1902. – 200 с.
7. Малинка А. Родины и хрестини (Материал собран в м. Мрине, Нежинского уезда) / А. Маланка // Киевская старовина. – 1898. – № 5. – Т. XI. – С. 254–286.
8. Лепкий Д. Селянська дитина / Д. Лепкий // Библиотека для русской молодежи / под ред. Юлиана Насальского. – Коломия, 1907. – Вып. 25. – Т. 39. – 1907.
9. Лепкий Й. Два-три слова о вихованню дітей по селах і малих містах наших / Й. Лепкий // Зерна. Читанка для руських селян і міщан. – Львів, 1877.
10. Онищук А. Родины і хрестини та дитина до 6-го року життя / А. Онищук // Матеріали до україн-

ської етнології. – Львів : Наукове т-во ім. Т. Шевченка, 1912. – Т. 15. – 1912. – С. 90–113.

11. Оп. 20. Томашпільський р-н. – Спр. 35. – Жмуд Н. Народно-педагогічний досвід українців: родинний та громадський побут / Н. Жмуд. – 2005 р. – 35 арк.

12. Ф. 1-7. – Од. зб. 694. – Пісні, народний календар, весілля, прислів'я, примовки, легенди, казки, вірування в вогонь та ін. – 1922–30 рр. – 78 арк.

13. Пономарьов А. Дошлюбне спілкування молоді / А. Пономарьов // Поділля: Історико-етногра-

фічне дослідження. – К. : Видавництво НКЦ «Доля», 1994. – С. 160–175.

14. Пономарьов А. Дошлюбне спілкування молоді / А. Пономарьов // Українці: Історико-етнографічна монографія : у 2 кн. – Опішне : Українське народознавство, 1999. – Кн. 1. – 1999. – С. 409–418.

15. Сумцов М. Парубоцькі братства / М. Сумцов // Киевская старовина. – 1890. – Кн. VI. – 492–493.

16. Ф. 1-7. – Од. зб. 694. – Пісні, народний календар, весілля, прислів'я, примовки, легенди, казки, вірування в вогонь та ін. – 1922–30 рр. – 78 арк.